

ТАСЛИК МЕКУНАМ:
ректори Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, д.и.и., профессор
Хушвахтзода К.Х.

10.02.2021

ТАҚРИЗИ

муассисаи тақриздиҳанда ба диссертатсия ва автореферати Хоҷамиров Муслиҳиддин Хоҷамирович дар мавзӯи «Хусусиятҳои лексикӣ-семантикӣ ва сохтории «Ҷомеъ-ут-таворих»-и Рашидуддини Фазлуллоҳ», ки барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ пешниҳод шудааст.

Суннатҳои таърихнигорӣ баъд аз ислом бо таълифи “Таърихи Табарӣ” оғоз шуда, дар давраи Сомониён нигориши таърих ба забони форсӣ аз сӯйи муаррихон ба анҷом расид. Дар даврони Элхонони муғул таърихнигорӣ ривочи чашмгир ёфт ва паёмади он сабту забти бахши муҳимме аз таърихи башар ва таъсиргузор ба муаррихони баъдӣ буд, ки ба забони форсӣ иншо шуда, то замони мо расидаанд: “Таърихи Ҷаҳонгушой”-и Атомалики Ҷувайнӣ, “Ҷомеъ-ут-таворих”-и Рашидуддини Фазлуллоҳ, “Таърихи гузида”-и Ҳамдуллоҳи Қазвинӣ, “Таърихи Вассоф”-и Абдуллоҳ ибни Фазлуллоҳи Шерозӣ. Аз миёни тамоми осори таърихӣ марбут ба аҳди муғул асари Рашидуддин Фазлуллоҳ «Ҷомеъ-ут-таворих» аз аҳамияти вижае бархурдор аст.

Мавриди пажӯҳиш қарор додани ин асар аз ҷониби муҳаққиқ Хоҷамиров Муслиҳиддин Хоҷамирович иқдоми нек буда, барои муайян намудани вазъи забони форсии тоҷикӣ дар аҳди муғул аҳамияти бузурги назариявӣ амалӣ дорад.

Чанде пеш муҳаққиқ Юсупов Шохин Раҳимбердиевич дар мавзӯи “Хусусиятҳои морфологии “Ҷомеъ-ут-таворих” диссертатсия барои

дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯи ихтисос, диссертатсия ҷимоя намуд ва рисолаи Хоҷамиров М. Х. кори дуюм перомуни масоили забоншиносии аз рӯи асари мазкур ба шумор меравад, ки мутобиқи ҳадафу вазифа аз ҳамдигар фарқи калон доранд. Диссертатсияи Юсупов Ш.Р. ба масъалаҳои категорияҳои грамматикӣ ҳиссаҳои нутқ дар “Ҷомеъ-ут-таворих” бахшида шуда бошад, рисолаи Хоҷамиров М. Х. ба масоили марбут ба лексика ва калимасозӣ вобаста аст. Ин аст, ки кори диссертант Хоҷамиров М. Х. як қадам ба пеш дар соҳаи баррасии яке аз асарҳои муҳими давраи классикӣ - “Ҷомеъ-ут-таворих” ба шумор меравад.

Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва феҳристи осори таҳқиқӣ иборат аст.

Дар муқаддима Хоҷамиров М. Х. роҷеъ ба муҳимии мавзӯ, дараҷаи омӯзиш, мақсаду вазифаҳои таҳқиқ, маводи асосӣ, навоариҳои он, аҳамияти илмиву амалии он, нуктаҳои ба ҷимоя пешниҳодгардида ва сохтори кори диссертатсионӣ андешаронӣ намуда, баъдан, ба баррасии масъалаи меҳвари таҳқиқот шурӯъ кардааст.

Муаллиф ҳангоми таълифи диссертатсия пеши худ вазифа гузоштааст, ки вижагиҳои луғавию маъноӣ ва сохтори вожаҳои “Ҷомеъ-ут-таворих”-и Рашидуддини Фазлуллоҳро таъйину таҳқиқ намояд.

Муаллифи диссертатсия дар умум се самти асосии таркиби луғавии “Ҷомеъ-ут-таворих”-и Рашидуддини Фазлуллоҳро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Вожаҳои ин таърихнома дар диссертатсияи Хоҷамиров М. Х. аз нигоҳи мансубият ба забон (калимаҳои асли ва иқтибосӣ), муносибати байниҳамии калимаҳо (сермаъноии вожаҳо, муродифоти луғавӣ ва вожаҳои зидмаъно) ва вижагиҳои сохтори вожагон (калимаҳои сохта ва мураккаб) мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Навгони диссертатсия мазкур дар он зоҳир мегардад, ки хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва сохтори “Ҷомеъ-ут-таворих”-и Рашидуддини Фазлуллоҳ то имрӯз мавриди таҳлилу баррасӣ қарор нагирифта буд ва ин ибтикори унвонҷӯ Хоҷамиров М. Х. сазовори дастгирӣ аст. Аз ин ҷиҳат,

мавзӯи диссертатсияи номзадии Хоҷамиров Муслиҳиддин Хоҷамирович мубрам ва муҳим ба шумор омада, он дар оянда барои пажӯҳиши забони форсии тоҷикӣ дар аҳди муғул ва таҳқиқу баррасии таърихномаҳои дигари ин аҳд – “Таърихи Ҷаҳонгушой”-и Атомалики Ҷувайнӣ, “Таърихи гузида”-и Ҳамдуллоҳи Қазвинӣ, “Таърихи Вассоф”-и Абдуллоҳ ибни Фазлуллоҳи Шерозӣ метавонад мадади калон расонад.

Боби нахусти диссертатсияи Хоҷамиров М.Х. «**Баррасии таркиби луғавии “Ҷомеъ-ут-тавориҳ” аз рӯи баромад**» ном дошта, аз панҷ бахш иборат аст. Дар ин боб муаллиф таркиби луғавии “Ҷомеъ-ут-тавориҳ”-ро аз рӯи баромад ба калимаҳои аслии тоҷикӣ (умумиэронӣ) ва иқтибосӣ (арабӣ ва туркӣ) ҷудо намуда, баромади онҳоро бо таърифи фарҳангҳои муътабар ва пажӯҳишҳои забоншиносон муайян намуда, бо овардани шояди мушаххас аз “Ҷомеъ-ут-тавориҳ” ба таври муфассал шарҳу тавзеҳ додааст.

Фасли аввали боби якум “**Муқаррароти умумӣ**” унвон дошта, муаллиф дар ин фасл, асосан, доир ба “Ҷомеъ-ут-тавориҳ” ва таркиби луғавии он маълумоти умумӣ додааст.

Муҳаққиқ дар фасли “**Калимаҳои умумиэронӣ дар асар**” ба баррасии гурӯҳҳои мавзӯӣ-тематикӣ пардохтааст, ки то имрӯз дар забони адабии тоҷикӣ мустаъмаланд. Ин қабатҳои луғавӣ номи мафҳумҳои ҳешовандӣ, узвҳои бадан, номи ҷонварон, номи мафҳумҳои табиат ва падидаҳои он ва дину мазҳаб мебошанд, ки дар “Ҷомеъ-ут-тавориҳ” истифода шудаанд. Аз баррасии вожаҳои асар маълум мегардад, ки таркиби луғавии онро асосан, калимаҳои тоҷикӣ ташкил додаанд.

Фасли дигари боби мазкур “**Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар “Ҷомеъ-ут-тавориҳ”**” ба таҳлилу баррасии калимаҳои иқтибосии арабӣ бахшида шудааст, ки дар “Ҷомеъ-ут-тавориҳ” мавқеи асосиро ишғол намудаанд. Муаллиф бештар калимаҳои диниву мазҳабӣ ва калимаҳои ифодакунандаи муносибатҳои ҳешовандиро аз “Ҷомеъ-ут-тавориҳ” гирдоварӣ намуда, бо мисолҳо таҳлил намудааст.

Дар фасли чоруми боби якум **“Калимаҳои иқтибосии туркӣ-муғулӣ дар “Ҷомеъ-ут-таворих”** мавқеи калимаҳои туркӣ-муғулӣ дар низоми вожаҳои асари мазкур баррасӣ гардидаанд. Муҳаққиқ бо таъя ба муҳаққиқони забоншинос изҳор мекунад, ки оғози вуруди калимаҳои туркӣ-муғулӣ ба замони Сомониён рост меояд ва пас аз ҳамлаи муғул он вусъат пайдо мекунад. Муҳаққиқ дар ин фасл калимаҳои туркӣ-муғули **“Ҷомеъ-ут-таворих”**-ро аз рӯи вижагиҳои луғавиву маъноӣ ба гурӯҳҳо тасниф намуда, қайд мекунад, ки бархе аз калимаҳои туркӣ-муғулӣ ҷойи калимаҳои аслии тоҷикиро гирифтаанд ва барои намуна вожаи **тӯйро** меорад, ки вожаи тоҷикии **сурро** танг намудааст.

Фасли панҷуми ин боб бо номи **«Таркиби луғавии асар аз нигоҳи этникӣ (қавмҳо)»** ба масъалаҳои этнонимҳо ва истифодаи онҳо аз тарафи Рашидуддини Фазлуллоҳ дар **“Ҷомеъ-ут-таворих”** бахшида шудааст ва дар маркази таваҷҷуҳи муҳаққиқ этнонимҳои туркию муғулӣ қарор гирифтааст. Муҳаққиқ зимни таҳлилу баррасии этнонимҳои асар дар бештари мавридҳо шарҳи додаи Рашидуддини Фазлуллоҳро овардааст ва дар баъзе мавриди дигар назари муҳаққиқони соҳаро низ зикр намудааст.

Дар боби дуюми диссертатсия таҳти унвони **«Қабатҳои лексикӣ семантикӣ таркиби луғати асар»** унвонҷӯ хусусиятҳои маъноии калимаҳои таркиби асарро пажӯҳиш кардааст. Соҳиби диссертатсия категорияҳои луғавию маъноии **“Ҷомеъ-ут-таворих”**-ро ба калимаҳои сермаъно, ҳаммаъно ва зидмаъно ҷудо намудааст. Тибқи мушоҳидаи унвонҷӯ, ҳар яке аз ин категорияҳои луғавӣ дар **“Ҷомеъ-ут-таворих”** мавқеи махсус дошта, ба нависанда имконият додаанд, ки бо истифода аз онҳо ба тасвири ҳодисаю воқеаҳо ва шахсиятҳои таърихӣ бипардозад.

Фасли аввали ин боб **«Калимаҳои сермаъно»** унвон дошта, вожаҳои сермаъноии асар бо мисолҳои фаровон ва шарҳи маъноии аслию иловагӣ оварда шудааст. Муҳаққиқ бо мисолҳои овардааш таъкид мекунад, ки сермаъноии вожаҳо на танҳо дар осори бадеӣ, ба вижа осори манзум, балки дар осори таърихӣ низ ҷой доранд.

Дар фасли «**Муродифоти луғавӣ**» унвонҷӯ вижагиҳои услубии корбурди калимаҳои ҳаммаъноро дар “Ҷомеъ-ут-таворих” таҳлилу баррасӣ намудааст. Зимни таҳлили муродифот ҷуфтҳои онҳоро аз рӯи баромад сислисаи муродифотро муайян кардааст. Вожагони зидмаъно низ аз рӯи баромад баррасӣ шудаанд.

Боби сеюми диссертатсия «**Хусусиятҳои калимасозӣ дар асар**» унвон гирифтааст ва 3 фаслро дар бар мегирад. Дар фасли аввал “**Муқаррароти умумӣ**” муаллифи рисола доир ба роҳу равиши калимасозии “Ҷомеъ-ут-таворих” ва, умуман, забони тоҷикӣ маълумоти умумӣ дода, пажӯҳишҳои дар ин замина ба анҷомрасидаро зикр намудааст.

Фасли дуюми ин боб ба таҳлилу баррасии пасвандҳои калимасозии “Ҷомеъ-ут-таворих” бахшида шудааст. Муаллифи диссертатсия нақши пасвандҳои “-а”, “-гор”, “-гар”, “-ор”, “-чӣ”, “-истон”, “-гоҳ”, “-иш” ва “-ин//-гин”-ро дар калимасозии “Ҷомеъ-ут-таворих” нишон додааст. Муҳаққиқ дар ин фасл бештар дар атрофи пасванди “-чӣ” баҳс намудааст. Пас аз таҳлилу баррасии калимасозии пасванди “-чӣ” соҳиби диссертатсия ба ин натиҷа мерасад, ки пасванди “-чӣ” баромади туркӣ дорад, зеро ба қавли муҳаққиқ ин пасванд бо калимаҳои туркӣ омадааст.

Фасли сеюми боби сеюм «**Калимаҳои мураккаб дар «Ҷомеъ-ут-таворих»**» унвон дошта, ду зерфаслро фаро мегирад. Муаллиф ибтидо роҷеъ ба хелҳои калимаҳои мураккаб маълумот дода, сипас, дар бахшҳои алоҳида калимаҳои мураккаби пайваست ва тобеи “Ҷомеъ-ут-таворих”-ро бо мисолҳои фаровон таҳлил мекунад. Аз таҳлил диссертант ба бардоште мерасад, ки дар “Ҷомеъ-ут-таворих” калимаҳои мураккаби тобеъ нисбат ба калимаҳои мураккаби пайваст бештар ба назар мерасанд.

Дар қисмати хулоса натиҷагириҳои муаллифи диссертатсия аз таҳқиқи дар ин замина анҷомдодаи ӯ дар 15 банд баён гардидаанд.

Аҳамияти назариявии диссертатсия дар он зоҳир мегардад, ки таҳқиқи вижагиҳои луғавию маъноӣ ва грамматикӣ “Ҷомеъ-ут-таворих” дар қорҳои лингвистии оянда ва, ҳамчунин, дар ҷамъбасти пажӯҳиши хусусиятҳои забони тоҷикӣ-форсии асри XIII мусоидат карда метавонад.

Аҳамияти амалии таҳқиқ бо он асоснок карда мешавад, ки натиҷаҳои диссертатсияро метавон барои таҳияи грамматикаи таърихӣ забони тоҷикӣ, тадвини қорҳои лексикографию калимасозӣ ва дастурҳои таълимии марбут ба таърихӣ забон истифода намуд. Ҳамчунин, маводи диссертатсия барои дарсҳои лексионӣ амалии донишгоҳҳо ва донишқадаҳои соҳавӣ муфид арзёбӣ мешавад.

Дар радифи комёбиҳои бешумор дар диссертатсия баъзе саҳву ғалатҳо, нуктаҳои баҳснок ба мушоҳида мерасанд, ки дар оянда ба эътибор гирифтани онҳо боиси афзун шудани арзиши илмӣ таҳқиқ хоҳад шуд:

1. Бештари қисматҳои китоби “Ҷомеъ-ут-тавориҳ” баргирифта аз дигар мутуни таърихӣ ба сурати иқтибос ва нақли айни иборот аст, аз ин рӯ, хуб мешуд ҳангоми баррасии вожагон ба таърихномаҳои пешин барои муқоиса рӯйи мешуд.

2. Дар боби якум топонимҳои умумиэронӣ ва “калимаҳои марбут ба ҷойҳо ва макон”-и туркӣ-муғулӣ ва дар фасли панҷум этнонимҳо баррасӣ шудаанд, ки мавзӯи баҳси илми ономастика ва доираи баҳси он васеътар ва тавҷам бо илми таъриху география аст, на аз лексикология.

3. Бархе аз матнҳои шавоҳид аз “Ҷомеъ-ут-тавориҳ” дар диссертатсия такроран омадаанд (ниг. саҳ. 22-44, 25).

4. Мутаассифона теъдоди ками вожаҳои иқтибосии арабӣ баррасӣ ва таснифоти маъноӣ шудаанд. Баъди асри XI вуруди босуръати вожагони арабӣ ба таркиби луғавии забони адабии тоҷикӣ оғоз шуд ва дар асрҳои баъдӣ ин раванд бештар шуд, ки “Ҷомеъ-ут-тавориҳ” намунаи борики он мебошад, ки барои исботи андеша поре аз матни асарро меорем:

چنگیز خان از شهر بخارا بیرون آمد و عموم مردم شهر را حاضر گردانید و بر منبر مصلی عیدگاه رفت و بعد تقریر خلاف و غدر سلطان محمد خوارزمشاه به شرحی تمام گفت؛ و گفت ای قوم بدانید که شما گناهان بزرگ کرده اید و بزرگان شما به گناه مقدمات. از من می‌پرسید که این سخن به چه دلیل می‌گویم؛ به سبب آنکه من عذاب خدایم. اگر از شما گناهان بزرگ نیامدی، خدای بزرگ چون من عذابی بر شما نفرستادی... [۵]

5. Овонавишти бархе аз вожагони қадима иштибоҳ оварда шуда, бархе дигар ба алифбои кириллӣ навишта шудаанд (саҳ. 30, 32, 34, 36, 47, 53).

6. Бархе аз вожаҳо чанд тарзи навишт доранд: ғӯз-ғуз, Оғӯз-Оғуз; дар автореферат: Джоме'-ут-таворих – Джоме-ут-Таурих – Джоме ут-Таворих – Джоми ут-Таврих.

7. Бархе аз вожагон нодуруст решашинохтӣ шудаанд. Чунончи вожаи дона ва дараро муштақ аз вожаи сода ва пасванди –а гуфтаанд. Ин вожа сохта буда, дар форсии миёна дар шакли dānak ва darak будааст ва дар давраи форсии нав поёнаи вожаҳои мазкур ҳазф гардидааст.

8. Дар саҳифаҳои 64-67 муҳаққиқ аз доираи баҳси масоили лексикология берун баромадааст.

9. Дар диссертатсия ва автореферат ғалатҳои имлоиву техникиву услубӣ ҷой доранд (дисс. саҳ.: 6, 13, 14, 28, 29, 64, 83; автореф. саҳ.: 29, 33, 47).

Норасоиҳои зикршуда ҷузъӣ буда, ба ҳеҷ ваҷҳ аҳамияти таҳқиқи анҷомдодаро халалдор намесозанд, зеро аксари онҳо хусусияти иншоию имлоӣ дошта, ба мазмуну муҳтавои диссертатсия таъсир намерасонанд. Диссертатсия пажӯҳиши мукаммали баанҷомрасида буда, дар рушди забоншиносии тоҷикӣ, ба хусус таърихи забони адабии тоҷикӣ саҳми муносиб мегузорад.

Автореферати диссертатсия ва мақолаҳои дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чопкардаи муаллиф мазмуну мундариҷаи диссертатсияро инъикос менамоянд.

Дар маҷмӯъ, диссертатсияи Хоҷамиров Муслиҳиддин Хоҷамирович дар мавзӯи **«Хусусиятҳои лексикӣ-семантикӣ ва сохтори «Ҷомеъ-ут-таворих»-и Рашидуддини Фазлуллоҳ»** ба талаботи Низомномаи намунавӣ оид ба Шӯрои диссертатсионӣ ва Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ ва унвони илмӣ (дотсент, профессор), ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 ноябри соли 2016, таҳти №505 тасдиқ гардидаанд, пурра

ҷавобгӯ буда, муаллифи он сазовори дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ мебошад.

Тақризи муассисаи тақриздиҳанда дар маҷлиси кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон рӯзи “27” 08 соли 2021, қарори № 1 бо иштироки унвонҷӯ муҳокима гардид.

Дар ҷаласа иштирок доштанд 14 нафар.

Натиҷаи овоздиҳӣ: тарафдор 14 нафар, зид - 0, бетараф - 0.

Раиси ҷаласа:

мудирӣ кафедраи таърихи забон ва типологияи

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,

доктори илмҳои филологӣ, профессор

Шарипова Ф. Х.

Ташхисгар:

номзади илмҳои филологӣ, дотсент

Саъдуллозода У. Қ.

Котиби ҷаласа: ассистент

Ҷобиров А. Б.

Суроға: 734025 ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17

Тел.: (+992 -37) 221-77-11

Факс: (+992-37) 221-48-84

Email: tgnu@mail.tj

Имзоҳои профессор Ф. Шарипова,

дотсент У. Саъдуллозода ва ассистент

А. Ҷобировро тасдиқ мекунам.

Сардори раёсати кадрҳо

ва корҳои махсуси ДМТ

Тавқиев Э. Ш.